

Jeroen Onstenk

Geïntegreerd pedagogisch handelen

IN VOORTGEZET ONDERWIJS EN BEROEPSONDERWIJS



UITGEVERIJ
COUTINHO

Geïntegreerd pedagogisch handelen

Geïntegreerd pedagogisch handelen

In voortgezet onderwijs en
beroepsonderwijs

Jeroen Onstenk

Tweede, herziene druk

**UITGEVERIJ
COUTINHO**

bussum 2023

© 2018/2023 Uitgeverij Coutinho bv

Alle rechten voorbehouden.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl). Voor de readerregeling kan men zich wenden tot Stichting UvO (Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, www.stichting-uvo.nl). Voor het gebruik van auteursrechtelijk beschermd materiaal in knipselkranten dient men contact op te nemen met Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, www.stichting-pro.nl).

Eerste druk 2018

Tweede, herziene druk 2023

Uitgeverij Coutinho

Postbus 333

1400 AH Bussum

info@coutinho.nl

www.coutinho.nl

Omslag: Jasmijn de Boer, Deventer

Foto's omslag en hoofdstukopeningen binnenwerk: Shutterstock.com

Noot van de uitgever

Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Personen of instanties die aanspraak maken op bepaalde rechten, wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

De personen op de foto's komen niet in de tekst voor en hebben geen relatie met hetgeen in de tekst wordt beschreven.

ISBN: 978 90 469 0852 5

NUR: 840

Voorwoord

Dit boek is bedoeld voor studenten aan de eerste- en tweedegraadslerarenopleiding. Daarnaast richt het zich op leraren en zijinstromers op het havo, vwo en (v)mbo. Als (aankomend) leraar kun je in dit boek ondersteuning vinden bij het ontwikkelen van een eigen visie op en aanpak van pedagogisch, vormend en opvoedend handelen. Het levert handvatten voor hoe je de pedagogische opdracht van het onderwijs verantwoord en effectief in kunt vullen in je onderwijs. Dit boek geeft theoretische en praktische inzichten die reflectie op pedagogisch handelen stimuleren.

Dit boek biedt daartoe een brede en systematische visie op pedagogiek en pedagogisch handelen als integraal onderdeel van de bekwaamheid van de leraar. Uitgangspunt van dit boek is dat onderwijs een complex proces is van communicatie en interpretatie, waarin het oordelen en handelen van de leraar een cruciale rol speelt. Het gaat in het onderwijs niet alleen om cognitief leren en het verwerven van kennis en vaardigheden, maar ook om het stimuleren en faciliteren van de persoonlijke, culturele, sociale en ethische ontwikkeling van leerlingen. Pedagogisch handelen in het onderwijs is gericht op socialisatie en persoonswording, op sociale en emotionele ontwikkeling, op vorming en op burgerschap.

In dit boek worden drie dimensies van pedagogisch handelen in de onderwijspraktijk uitgewerkt. Hierbij wordt aangesloten bij de wettelijke bekwaamheidseisen en de kennisbasis voor de leraar vo en mbo. Deze dimensies zijn:

- 1 De pedagogische opdracht: het vormgeven en het verwerven van sociaal-emotionele competenties, burgerschapsvorming en persoonswording.
- 2 Het pedagogisch klimaat: het vormgeven van veilige en stimulerende pedagogische processen.
- 3 Het pedagogisch-didactisch handelen: het vormgeven van de brede talentontwikkeling van leerlingen en studenten.

Wijzigingen ten opzichte van de eerste druk

Dit boek is een grondig bewerkte, bijgestelde en geactualiseerde tweede druk. Het is aangepast aan de nu geldende bekwaamheidseisen, die geïntegreerd zijn in de hoofdstukken. Het boek is geactualiseerd wat betreft literatuur, onderzoek en beleidsontwikkelingen ten aanzien van burgerschap, persoonsvorming, pedagogische tact en kansengelijkheid. Nieuwe concepten en aanpakken worden besproken, zoals pedagogische onderbreking, persoonswording (subjectificatie) en *agency*.

Feedback van gebruikers van de eerste uitgave is verwerkt. Zo zijn er praktijkvoorbeelden en een serie reflectievragen toegevoegd. Alle hoofdstukken zijn herschreven, deels met een nieuwe ordening.

Dank

Ik dank met name Jozefien Bos (Hogeschool Rotterdam) voor haar (praktische) suggesties en haar aansporing aan het boek te beginnen. Het boek is mede het resultaat van tal van projecten, gesprekken en discussies rond pedagogisch handelen. Onderwerpen zoals burgerschapsvorming, de ontwikkeling van sociale competenties, inclusief onderwijs, *bildung*, talentontwikkeling en beroepsvorming heb ik met collega's van binnen en buiten Inholland behandeld. Ik ben hun veel dank verschuldigd. Ik wil een aantal van hen hier expliciet noemen, zonder anderen tekort te doen: Rob Bartels, Jos Fransen, Joke Hermes, Guido Walraven, Machteld de Jong, Ina ter Avest, Wiel Veu-gelers, Ruud Klarus, Elly de Bruijn, Loek Nieuwenhuis, Niek van den Berg, Yvonne Leeman, Wim Wardekker, Geert ten Dam, Monique Volman, Miranda Timmermans, Anje Ros, Mariëtte Lusse, Ellen Klatter, Frans Spierings, Sabine Severiens, Tom Tudjman en Marcel van de Klink.

Ik dank Herald Hofmeijer (Hogeschool van Amsterdam) en Martin Chirer van Uitgeverij Coutinho voor hun inspirerende commentaar en vele suggesties bij de eerste druk. Ik dank Joke van Balen en haar studenten (Stenden Hogeschool), Janneke Franssens (Hogeschool Rotterdam), Robin Meeuwisse (Coutinho) en tal van gebruikers voor hun feedback en suggesties bij de tweede druk.

Jeroen Onstenk
Zomer 2023

Inhoud

Opbouw van dit boek	11
1 Pedagogisch handelen in voortgezet en beroepsgericht onderwijs	15
1.1 De pedagogische rol van de leraar	18
1.2 Kwalificatie, socialisatie, persoonswording	22
1.2.1 De theorie	23
1.2.2 Langlopende processen	29
1.2.3 De praktijkuitdaging	30
1.3 Drie dimensies van pedagogisch handelen	32
1.3.1 De pedagogische opdracht als onderwijsdoel	33
1.3.2 Pedagogisch klimaat (pedagogiek als proces)	35
1.3.3 Pedagogisch-didactisch handelen	39
1.4 De pedagogische bekwaamheid van leraren	40
1.5 Onderwijs in breder perspectief	43
1.6 Opleiding en visieontwikkeling	45
1.7 Samenvatting	47
2 De pedagogische opdracht als onderwijsdoel	49
2.1 Smalle of brede opdracht?	52
2.2 Morele en sociaal-culturele aspecten	54
2.2.1 Patronen in identiteitsontwikkeling	54
2.2.2 Ecologische systeemtheorie	57
2.3 Waardegericht onderwijs	60
2.4 Burgerschapsvorming	67
2.4.1 Democratisch burgerschap	69
2.4.2 Kritisch burgerschap	72
2.4.3 Burgerschapsvorming in het voortgezet onderwijs	73
2.4.4 Burgerschap in het beroepsonderwijs	77
2.4.5 Meetinstrument burgerschap	83
2.4.6 Leerlingenparticipatie	86
2.5 Seksuele vorming	89
2.6 Beroepssocialisatie en beroepsidentiteitsontwikkeling	92
2.6.1 De vormende werking van beroepsonderwijs	93
2.6.2 Loopbaan- en studiekeuzes	96
2.6.3 Leren in en van de praktijk	99

2.7	Brede vorming (bildung)	99
2.7.1	Brede vorming en ontwikkeling van leerlingen en leraren	101
2.7.2	Interculturele dialoog	102
2.7.3	Cultureel oordeelsvermogen	107
2.7.4	Ecologische verantwoordelijkheid	108
2.8	Samenvatting	109
3	Het pedagogisch klimaat	113
3.1	Pedagogische bekwaamheid en pedagogische tact	115
3.2	Pedagogisch handelingsrepertoire	122
3.3	Interactie en communicatie	127
3.3.1	Bewust vormgeven van interactie in een diverse klas	128
3.3.2	Zelfreflectie bij leerlingen bevorderen	130
3.3.3	Gemeenschapsvorming	131
3.4	Motivatie en hoge verwachtingen	131
3.4.1	Motivatie	132
3.4.2	Hoge verwachtingen	136
3.5	Les- en klassenorganisatie	138
3.5.1	Regels opstellen en handhaven	139
3.5.2	Vragen stellen	140
3.5.3	Samenstelling van groepen	141
3.5.4	Omgaan met onderbreking	142
3.6	Pesten	145
3.7	Orde organiseren	150
3.7.1	Lastige en belangrijke ordeproblemen	154
3.7.2	Straffen en belonen	156
3.8	Samenvatting	159
4	Pedagogisch-didactisch handelen in de leeromgeving	163
4.1	Leren en ontwikkelen	165
4.1.1	Behaviorisme	170
4.1.2	Cognitivisme	171
4.1.3	(Sociaal) constructivisme	172
4.1.4	Brein en leren	174
4.2	Onderwijsvernieuwing vanuit pedagogisch perspectief	177
4.2.1	De pedagogische inspiratie van 'traditionele vernieuwers'	179
4.2.2	Actuele vernieuwers	185
4.3	Pedagogiek van het leren	188
4.3.1	Effectieve didactiek	189
4.3.2	Samenwerkend leren	191

4.4	Differentiëren	194
4.5	Zelfregulering	199
4.5.1	Zelfregulerend leren	200
4.5.2	Scaffolding	202
4.6	Coaching en feedback	204
4.7	Brede talentontwikkeling	207
4.7.1	Taal	210
4.7.2	Vreemde talen	212
4.7.3	(Toegepaste) wiskunde	213
4.7.4	Mens en maatschappij	214
4.7.5	Burgerschap	215
4.7.6	Digitale geletterdheid	217
4.7.7	Mens en natuur	218
4.7.8	Kunst en cultuur	219
4.7.9	Bewegen en sport	221
4.7.10	Brede vaardigheden	222
4.7.11	Beroepsonderwijsdoelen	225
4.8	Samenvatting	226
5	Inclusief onderwijs	229
5.1	Passend onderwijs	231
5.2	Handelingsgericht werken	236
5.3	Omgaan met gedragsproblemen	242
5.3.1	Persoonlijke opvattingen	244
5.3.2	Noodzakelijke kennis en inzichten	246
5.3.3	Omgaan met gedragsproblemen	250
5.3.4	Leerlingen onder elkaar	252
5.4	Adaptieve didactiek	253
5.5	Zorgstructuur op school	255
5.6	Samenvatting	259
6	Pedagogisch partnerschap – ouders in beeld	261
6.1	Ouderbetrokkenheid	264
6.2	Educatief partnerschap	265
6.3	Kritiek op en ondersteuning bij het opvoeden door de ouders	273
6.4	Educatief partnerschap met ouders: praktische mogelijkheden	273
6.5	Partnerschap met ouders in de lerarenopleiding	279
6.6	Samenvatting	280

7 De maatschappelijke context van pedagogisch handelen	283
7.1 Opvoeden en onderwijzen in een veranderende maatschappij	287
7.2 Veranderende jeugd	295
7.2.1 Meer heterogeniteit	295
7.2.2 Meer persoonlijke en sociale problematiek	299
7.2.3 Sociale media	305
7.3 Ontwikkelingen in het onderwijssysteem	308
7.3.1 Leer- en kwalificatieplicht	310
7.3.2 Maatschappelijke ongelijkheid, selectie en segregatie in het onderwijs	312
7.3.3 Vmbo	316
7.3.4 Mbo	319
7.3.5 Brede school	321
7.4 Tot slot	324
Literatuur	326
Register	346
Over de auteur	352

Opbouw van dit boek

Dit boek is van belang voor docenten en studenten van eerste- en tweede-graadslerarenopleidingen, (aankomende) leraren en scholen die in hun onderwijs geïntegreerd vorm willen geven aan kwalificatie, socialisatie en persoonswording. Het is bedoeld voor leraren die een bijdrage willen en kunnen leveren aan de opvoeding en brede talentontwikkeling van hun leerlingen (vo) dan wel studenten (mbo). Naast het verwerven van (vak)kennis en praktische vaardigheden is er aandacht voor bildung (persoonlijke, culturele en maatschappelijke vorming), het verwerven van sociale competenties, burgerschapsvorming en beroepsvorming.

Als (aankomend) leraar kun je in dit boek ondersteuning vinden bij het ontwikkelen, onderbouwen en instrumenteren van een eigen visie en aanpak.

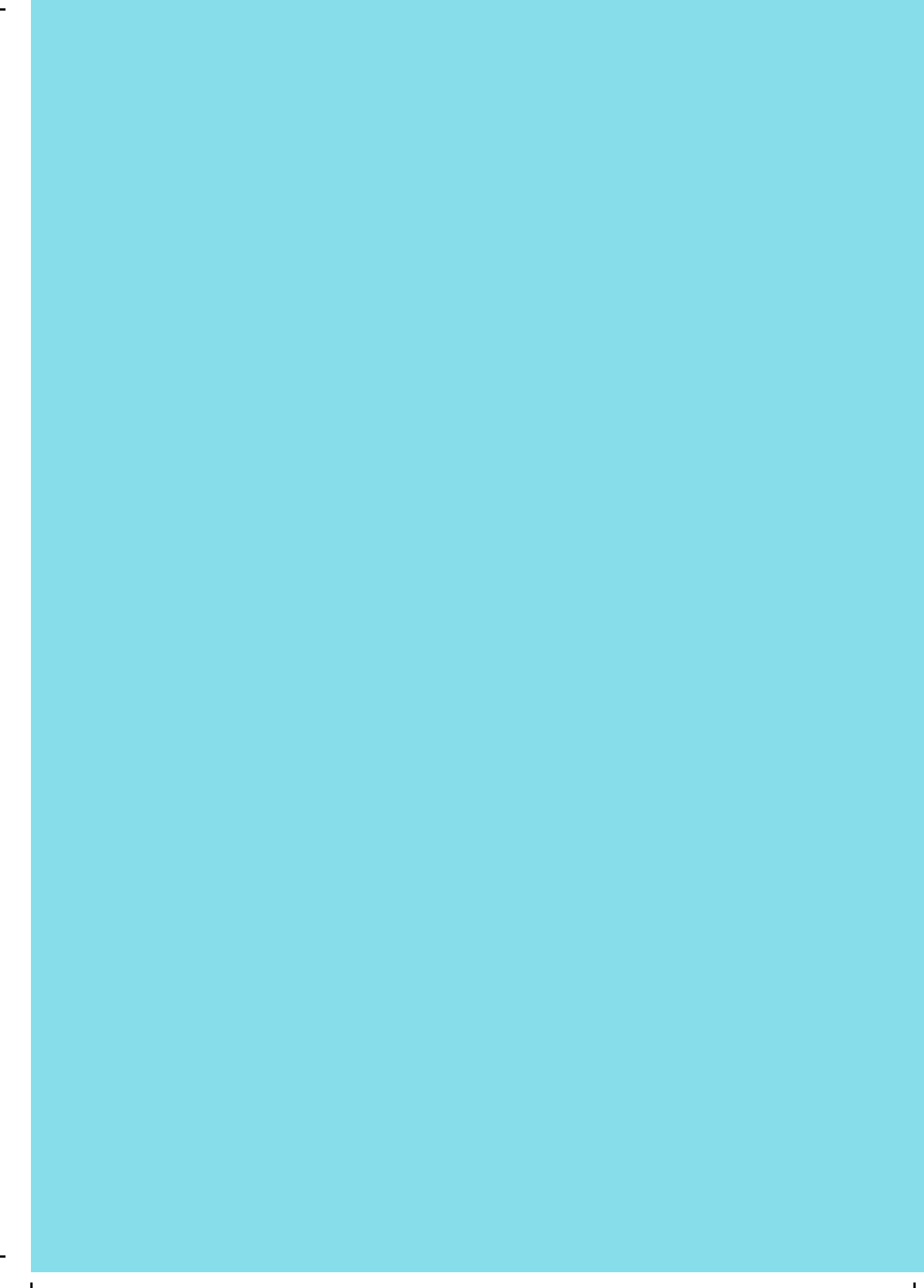
In elk hoofdstuk vind je reflectievragen. De bedoeling daarvan is niet om een 'juist' antwoord te geven, maar om jou als student uit te dagen om met behulp van de concepten die in het boek worden beschreven te kijken naar je eigen handelen en ervaringen op je (stage)school en in je opleiding. Zo kunnen de begrippen betekenis krijgen vanuit de eigen praktijk, en kun je je eigen praktijk beter begrijpen en verbeteren met behulp van de concepten.

De opbouw van het boek is als volgt:

- › In **hoofdstuk 1** wordt een brede visie op pedagogiek en geïntegreerd pedagogisch handelen van leraren in het voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs ontwikkeld. Daarbij worden de drie dimensies van pedagogisch handelen (pedagogische opdracht, pedagogisch klimaat en pedagogisch-didactisch handelen) uitgewerkt en gesitueerd. Ook wordt een relatie gelegd met de wettelijke bekwaamheidseisen voor de leraar. De volgende vier hoofdstukken hebben betrekking op het pedagogisch handelen in de klas.
- › **Hoofdstuk 2** bespreekt de pedagogische opdracht. Dit gaat om persoonswording, de ontwikkeling van normen en waarden, burgerschapsvorming, beroepsvorming, bildung en de ontwikkeling van sociale competenties als leerdoel van het onderwijs. Toegenomen eisen aan het maatschappelijk functioneren waar het onderwijs op voorbereidt, maar ook zelf deel van uitmaakt, vragen om een verdieping van de pedagogische opdracht. Ze maken het tegelijk in veel opzichten lastig eraan te werken.
- › **Hoofdstuk 3** gaat over pedagogisch klimaat, het creëren van een veilige en stimulerende leeromgeving en pedagogische tact. Hoe kun je als leraar

een omgeving creëren waarin een positieve bijdrage wordt geleverd aan de persoonswording van leerlingen? Een omgeving waarin voldaan wordt aan de behoefte aan relaties en sociale erkenning, autonomie en competentie? En hoe kun je in onverwachte situaties (onderbrekingen) gericht handelen, terwijl je niet precies weet wat te doen?

- › In **hoofdstuk 4** komt de pedagogisch-didactische dimensie van het onderwijs aan de orde. Er worden recente inzichten gepresenteerd over hoe jongeren en adolescenten leren en zich ontwikkelen, uitgewerkt in verschillende pedagogisch-didactische concepten. Daarbij wordt ingezoomd op de leeromgeving in de klas, maar ook op de rol van stages en beroepspraktijkvorming. Als laatste wordt er ingegaan op de pedagogische waarde van brede talentontwikkeling aan de hand van de leerdoelen en kwalificaties van voortgezet en beroepsonderwijs.
- › In **hoofdstuk 5** gaat het om inclusief, passend onderwijs en specifiek om de manier waarop je als leraar beter kunt omgaan met leerlingen met een zorgbehoefte en met verschillen in de klas (adaptief onderwijs). Het gaat hierbij om het stimuleren en begeleiden van leerlingen met een beperking, en in toenemende mate ook om leerlingen met sociale, persoonlijke of gedragsproblematiek. Daarbij komen handelingsgericht werken, adaptieve didactiek en de zorg in de school aan de orde.
- › Pedagogisch handelen doet de leraar niet alleen. Daarom gaat **hoofdstuk 6** in op het pedagogisch partnerschap tussen leraar en ouders. Ook binnen vo en mbo zijn ouders belangrijk bij de voortgang, de motivatie en het welbevinden van leerlingen. Het is voor de school en leraren belangrijk om de ouders bij het onderwijs te betrekken, ook om hun leerlingen beter te kennen.
- › **Hoofdstuk 7**, het laatste hoofdstuk, plaatst de geïntegreerde pedagogische aanpak in een breder maatschappelijk kader. In dit hoofdstuk gaat het om een verkenning van ontwikkelingen in de maatschappelijke context waarin je als (aankomend) leraar gaat werken. Deze ontwikkelingen bepalen mede de leerdoelen waar het onderwijs aan geacht wordt te werken en de condities om dat te doen. In dit hoofdstuk wordt ook ingegaan op de structuur van en belangrijke ontwikkelingen in het Nederlands onderwijssysteem.







1 Pedagogisch handelen in voortgezet en beroepsgericht onderwijs

Overzicht

In dit hoofdstuk vind je de inleiding op het thema van dit boek. Er wordt uitgelegd wat pedagogiek en pedagogisch handelen inhouden. Pedagogisch handelen is gericht op het ondersteunen van leerlingen en adolescenten bij hun persoonlijke, sociale en maatschappelijke ontwikkeling tot volwassenen. Er wordt daarbij ingegaan op de drie doeldomeinen van het onderwijs: kwalificatie, socialisatie en persoonswording.

‘Als je zelf niet op het (v)mbo hebt gezeten, heb je er een bepaalde kijk op. Het (v)mbo is volgens mensen in mijn omgeving berucht. Ik heb mezelf voorgenomen om dat anders te zien; ik vind het juist dynamische, interessante groepen leerlingen.’
– Tweedejaarsstudent tweedegraadslerarenopleiding aardrijkskunde

Er wordt vervolgens onderscheid gemaakt tussen drie kerndimensies: de pedagogische opdracht, het pedagogisch klimaat en het pedagogisch-didactisch handelen. Vanuit die dimensies kan pedagogische bekwaamheid zoals geformuleerd in de wettelijke bekwaamheidseisen nader worden omschreven. Het hoofdstuk sluit af met hoe je pedagogisch handelen in een breder perspectief kunt zien en de plaats van pedagogisch handelen in de lerarenopleiding.

Inleiding

Dit boek gaat over het pedagogisch handelen van leraren. Het uiteindelijke doel van onderwijs is de brede ontwikkeling van leerlingen tot zelfstandige, sociale en verantwoordelijke individuen, beroepsbeoefenaars en leden van de gemeenschap. Het onderwijs staat voor de uitdaging leerlingen relevante, disciplinaire en/of beroepsgerichte kennis bij te brengen. Maar ook om hen te leren hoe zij verantwoord keuzes kunnen maken in een wereld die steeds meer keuzemogelijkheden en onzekerheden kent, en hoe zij kunnen functioneren in een pluralistische en veranderende gemeenschap. En dat in klassen vol leerlingen met verschillende talenten, karakters, overtuigingen en problemen.

Het gaat in het onderwijs, zoals de Spaanse filosoof Fernando Savater schrijft, om niets minder dan opvoeden tot vrijheid:

Vrij zijn is zich bevrijden: van onze onwetendheid, van onze gedetermineerdheid – geboetseerd door onze genen en onze sociale omgeving –, van de instinctieve lusten en driften die wij leren te beheersen in de praktijk van het samen leven. (...) Vrijheid is de verovering van de autonomie door middel van onderwijs en opvoeding die ons wennen aan het maken van keuzes en het zoeken naar vernieuwingen die alleen mogelijk zijn in de gemeenschap. (Savater, 2001, p. 88-89)

Ook Pols (2019) wijst erop dat het in het onderwijs altijd ook gaat om waardegeladen handelen. Het pedagogisch belang (*educational interest*) bestaat er volgens hem uit eraan bij te dragen dat kinderen en jongeren individuen kunnen zijn die in staat zijn zelfstandig te handelen en te denken, en daar ook verantwoordelijkheid voor kunnen dragen.

De pedagogische rol van de leraar is aan verandering onderhevig. Zo is de afgelopen jaren door tal van maatschappelijke ontwikkelingen de relatie van een leraar met de eigen leerlingen veranderd, zowel individueel als in groepsverband. De maatschappij en de arbeidsmarkt stellen steeds hogere eisen. Ook hebben ouders en leerlingen steeds hogere verwachtingen van het onderwijs, net als veel leraren zelf.

Dit boek levert de aankomend leraar inzichten en handvatten voor hoe je in de context van de actuele maatschappelijke ontwikkelingen en eisen aan het onderwijs de pedagogische opdracht van het onderwijs inspirerend, effectief en verantwoord in kunt vullen. Een kernpunt van de in dit boek gekozen benadering is dat pedagogisch handelen zich richt op een spanningsveld. Dit bestaat uit enerzijds individuele autonomie en ontwikkeling, en anderzijds (aankomend) lidmaatschap van een gemeenschap en maatschappelijke verantwoordelijkheid (De Winter, 2011). Onderwijs moet daarbij de groeiende autonomie van leerlingen koesteren. Autonomie is ‘het hart van elke pedagogische activiteit’ (Meirieu, 2021) en wordt vergroot telkens wanneer een student iets nieuws verwerft, het zich eigen maakt of het opnieuw toepast in een nieuwe context. De school is een plaats waar de jongere generatie wordt ‘gedomesticeerd’, maar tegelijkertijd zich ook emancipeert, een plaats waar ze zich voegt, maar ook vrij wordt.

Om deze uitdaging aan te gaan heb je als leraar – welk vak je ook geeft – niet alleen (vak)didactische, maar ook pedagogische bekwaamheden nodig. Waar moeten leraren goed in zijn om geïntegreerd pedagogisch te kunnen handelen? Het pedagogisch handelen wordt in dit boek gezien als geïntegreerd onderdeel van de bekwaamheid van leraren; dat wil zeggen niet naast, maar in verbinding met het (vak)didactisch handelen. We steken dit onderwerp systematisch en breed in: pedagogisch handelen in het onderwijs is gericht op ontwikkeling en opvoeding, op persoonswording, (beroeps)vorming, burgerschap en zorg (Onstenk, 2005; Biesta, 2012). We doen dat vanuit het perspectief van de pedagogiek in een brede betekenis.

Pedagogiek

Pedagogiek betreft een samenhangend geheel van denken en doen, theorie én praktijk. Het omvat het praktisch pedagogisch handelen samen met de doelen, waarden, ideeën, vooronderstellingen, theorieën en overtuigingen die dat handelen inspireren, vormgeven en pogen te rechtvaardigen. Pedagogische theorie maakt deel uit van het handelen. Het gaat in de pedagogiek en het pedagogisch handelen om een 'doctrine' bestaande uit verschillende elementen:

- ▶ praxeologische (praktijken, aanpakken en methoden, oftewel het handelen);
- ▶ axiologische (bedoelingen en doeleinden, ofwel de pedagogische opdracht);
- ▶ wetenschappelijke (uitgangspunten en onderbouwing van de praktijk, ofwel kennis van en voor het onderwijs).

Bron: Meirieu, 2016; Pols, 2019

1.1 De pedagogische rol van de leraar

Als leraar speel je een belangrijke rol bij de vorming en opvoeding van leerlingen (Onderwijsraad, 2008). Veel leraren vinden dat lastig. Zij zien zich vaak geplaatst voor een keuze tussen onderwijs en vorming/opvoeding; het lijkt soms om tegengestelde belangen te gaan. Sommige leraren vinden dat er op school vooral kennis aangeleerd moet worden, terwijl andere leraren juist oog hebben voor persoonswording en identiteitsontwikkeling, en de ontwikkeling van waarden, normen en sociale competenties (socialisatie). Of ze vinden het belangrijk zich (ook) te richten op de vermindering van sociale ongelijkheid. In de media worden vaak uitgesproken meningen geventileerd over dit soort vraagstukken, zoals: 'De school moet zich niet met opvoeding door ouders bemoeien', of 'Het onderwijs moet zich meer concentreren op kennisoverdracht'.

Recentelijk leggen beleidsmakers, critici van onderwijsvernieuwing en ook veel leraren (weer) veel nadruk op kennisoverdracht als de belangrijkste taak van het onderwijs (Inspectie van het Onderwijs, 2018). De pedagogische benadering wordt ook door leraren nog weleens in beperkte zin opgevat als voorwaarde om het 'eigenlijke' functioneel-cognitief leren gericht op kennisverwerving mogelijk of makkelijker te maken. Dan denkt men aan de kennis van het vak, of (in het beroepsonderwijs) ook aan competentieontwikkeling voor het opleidingsberoep.

‘Door samenwerkend leren te bevorderen, nemen de leerlingen meer verantwoordelijkheid voor hun eigen leerproces. Het geeft mij als leraar veel meer tijd om extra instructie of begeleiding te geven.’

– Deelnemer Pedagogisch-Didactisch Getuigschrift-traject (PDG-traject)

Kennisverwerving heeft zelf pedagogische waarde. Dan gaat het niet zozeer om puur kennis overdragen, maar veel meer om het scheppen van een situatie die tot inzicht en begrip kan leiden en waarin leerlingen ontvankelijk worden voor het (h)erkennen wat ertoe doet. Het gaat om het ontwikkelen van talenten en inzichten van leerlingen door hun toegang te geven tot kennis en daarmee tot de wereld (Biesta, 2011; Ziehe, 2011). Leren vindt alleen plaats als de aangeboden kennis betekenis krijgt; de leerinhoud moet deel van de leerlingen zelf worden (Ten Dam et al., 2004; Volman, 2011). Die betekenisgeving is een voorwaarde om de kennis bij te laten dragen aan de persoonlijke en sociale ontwikkeling van leerlingen.

Belang van betekenisvolle taal

Leerlingen betekenisvol taal laten gebruiken in de klas – zoals in gesprekken over wat ze in of buiten de les gehoord, gelezen of meegemaakt hebben – helpt bij taalverwerving, al zal specifieke aandacht voor bijvoorbeeld spelling en grammatica nodig blijven. Omgekeerd is een bepaald niveau van taalbeheersing een voorwaarde voor het bereiken van pedagogische doelen rond persoonsvorming, maatschappelijke redzaamheid en participatie, verwerving van beroepsvaardigheden of de toegang tot cultuur.

De vraag wat we leerlingen willen leren (en waarom we dat willen), is bij uitstek een pedagogische vraag. Andere doelen van leren, zoals culturele, sociale en morele ontwikkeling, persoonsvorming of kritische meningsvorming, zijn weliswaar in de vastgestelde doelen van het onderwijs opgenomen, maar dreigen naar de achtergrond te verdwijnen. Toch wordt bijvoorbeeld van het onderwijs expliciet verwacht – en zelfs in de wet vastgelegd – dat het een bijdrage levert aan burgerschapsvorming (Onderwijsraad, 2014; Inspectie van het Onderwijs, 2016, 2022; Eidhof, 2020). Leraren dienen bereid te zijn verantwoordelijkheid te nemen voor de manieren waarop hun onderwijs bijdraagt aan de vorming van de persoon van de leerling. Persoonsvorming is een expliciete taak en opdracht van het onderwijs (Onderwijsraad 2016; Bureau 2032, 2016). Vorming en begeleiding gericht op zelfstandigheid en autonomie, verantwoordelijkheidsgevoel, kritisch denken, omgaan met veranderingen, samenwerken, loopbaankeuzes, mondigheid en burgerschapsvorming zijn in het onderwijs steeds belangrijker.

1 Pedagogisch handelen in voortgezet en beroepsgericht onderwijs

Als leraar ben je altijd óók opvoeder. Hoe je er ook over denkt, of je wilt of niet, of je je ervan bewust bent of niet, of je je er expliciet op richt in je handelen in de klas of niet. Iedereen die met leerlingen werkt, is altijd óók bezig met het overdragen van ervaringen, en normen en waarden. Als het goed is, is dat in een helpende rol, maar een leraar kan hierin ongewild ook belemmeren. Je kunt je daarom het best zo bewust mogelijk zijn van je pedagogische rol en de bedoelde – en mogelijk onbedoelde – effecten. Je moet namelijk niet alleen zorgen voor optimale voorwaarden voor kennisverwerving, leren en competentieontwikkeling in de school (pedagogisch klimaat en pedagogisch-didactische aanpak), maar ook voor het bereiken van vormingsdoelen (de pedagogische opdracht van de school). Vorming vraagt om het ondersteunen, stimuleren en voorleven van autonoom, verantwoordelijk en sociaal gedrag van leraren en leerlingen.

Leraren hebben vaak het gevoel dat ze met lege handen staan, wanneer ze maatschappelijke vragen rond normen en waarden, burgerschapsvorming of de pedagogische opdracht willen omzetten in de praktijk. Steeds meer scholen leggen in hun missie en werving de nadruk op andere vormen en doelen van het leren op school. Echter ligt bij de (nationale) toetsing van leerlingen de nadruk bijna uitsluitend op cognitieve kennis en vaardigheden, en de kwaliteit van scholen wordt beoordeeld op examenuitslagen en slagingspercentages. Dan zullen veel leraren het gevoel houden dat zij uiteindelijk vooral worden afgerekend op het cognitieve leren van hun leerlingen (Biesta, 2012).



Reflectievragen: Onderwijs en opvoedingsdoelen

- 1 Wat is volgens jou het belangrijkste doel van onderwijs: opvoeden tot zelfstandig persoon, cultuuroverdracht, kennisoverdracht, gelijke kansen geven of ...?
- 2 Zie je de onderwijsdoelen als los van elkaar, als potentieel tegengesteld of in elkaars verlengde?
- 3 Waar heb je zelf het meest affiniteit mee?
- 4 Bespreek je de doelen met medestudenten of docenten? Welke overeenkomsten en verschillen zie je?
- 5 Bespreek je dit op je stageschool? Hoe denkt men er daar over?

De idealen van de leraar

De pedagogische benadering is een essentieel deel van de professionaliteit en identiteit van jou als leraar. Leraarschap is bij uitstek een beroep waarin de leraar belangrijk is voor de kwaliteit van de beroepsuitoefening (Palmer, 1998). Bij het pedagogisch handelen hangt veel af van de eigen idealen, waarden, normen en overtuigingen van een leraar (Van Kan, 2021). Leraren handelen vanuit idealen

die de keuzes van doelen, middelen en inhouden sturen. Idealen zijn niet zozeer concrete handelingsinstructies, maar oriëntatiekaders die richting geven bij het maken van belangenafwegingen. Zonder idealen is er geen richting en zonder richting zijn mensen niet in staat om intentioneel te handelen. Tegelijk overstijgen idealen de bestaande situatie en zijn ze in zekere zin onbereikbaar. Idealen kunnen zowel refereren aan situaties (het goede leven, bezielend onderwijs, de gelukkige klas) als aan ideale karaktereigenschappen (dapperheid, gematigdheid, eerlijkheid) (De Ruyter & Kole, 2013). Idealen zijn op velerlei manieren te interpreteren en niemand kan claimen een ideaal in totaliteit te omvatten. Juist doordat mensen een eigen interpretatie aan idealen kunnen geven, kunnen zij zich aan hun idealen wijden (Van Kan, 2021). Pedagogisch handelen is per definitie relationeel en intentioneel normatief handelen. Leraar zijn is relationeel, want het vindt altijd plaats in een sociale context; en intentioneel, want als leraar wil je wat bereiken bij en met de leerlingen. En het is inherent normatief in de zin dat de keuzes die leraren maken nooit neutraal zijn, maar altijd op een bepaalde manier gevoed worden door persoonlijke normen en idealen over wat het goede is (Bakker, 2013; Wassink & Bransen, 2020; Van Kan, 2021).

De leraar kan normen en idealen niet rechtstreeks opleggen aan de leerling, omdat deze, ook mens immers, een eigen mogelijkheid heeft om iets te vinden van wat de leraar hem aanreikt.

Op ieder initiatief, iedere keuze van de leraar, volgt een initiatief of keuze van de leerling. Daarbij is onzeker, hoe de interactie zal verlopen en valt maar weinig te zeggen over wat 'de beste' manier daarvoor is. De pedagogische kern van het beroep van leraar is daarmee persoonlijk, subjectief, moreel geladen en heeft daarmee ook een zekere kwetsbaarheid. (Wassink & Bransen, 2020, p. 56)

Het kost veel leraren moeite om hun rol bij de persoonswording van leerlingen onder woorden te brengen, ook als zij impliciet bezig zijn met het bevorderen van die persoonlijke ontwikkeling. Een van de manieren waarop je dat als leraar kunt doen, is door een voorbeeldfunctie in te nemen: je laat in je spreken en handelen zien wat je belangrijk vindt. Daarbij speelt je eigen visie op die pedagogische taak een belangrijke rol. Dat betekent onder andere dat je je bewust moet worden van je eigen waarden en overtuigingen en daar kritisch naar leert kijken. Als je als leraar je pedagogische visie en idealen expliciet maakt en verkrijgt, kun je er gericht en effectiever naar handelen (Korthagen, 2002). Je handelt naar de waarden die je als leraar belangrijk vindt. Jouw keuzes en aanpak hangen veelal samen met je eigen persoonlijkheid. Omgekeerd heeft het pedagogisch handelen ook invloed op de identiteit en ontwikkeling van jou als leraar.

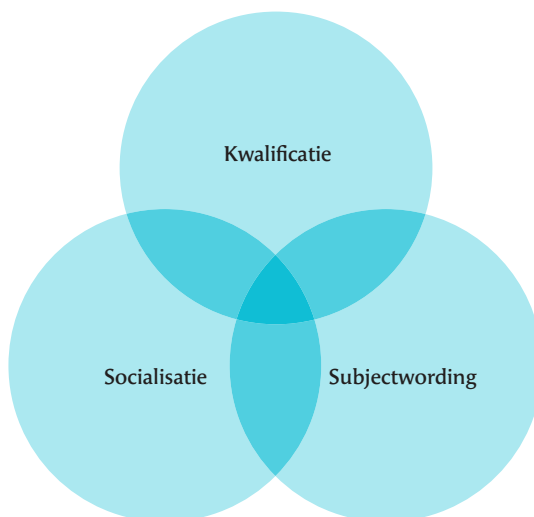
1 ► Pedagogisch handelen in voortgezet en beroepsgericht onderwijs

Een waardegeladen uitwerking van professionaliteit veronderstelt dat je bereid bent om hierover in gesprek te gaan. Je moet als leraar je pedagogische visie en pedagogische waarden en handelingen kunnen en willen uitdragen, er met anderen over communiceren en streven naar een gemeenschappelijke visie. Maar je moet ook in staat en bereid zijn die visie ter discussie te stellen. Vooral met collega's en de leerlingen zelf, maar ook met ouders en het bredere publiek, zodat er kritisch gekeken kan worden naar de legitimiteit van die waarden (Van Kan, 2021).

1.2 Kwalificatie, socialisatie, persoonswording

Biesta (2012, 2015a) maakt een ondertussen breed gedeeld onderscheid tussen drie functies dan wel doeldomeinen van onderwijs:

- **Kwalificatie** betreft het verwerven en ontwikkelen van kennis, vaardigheden en houdingen.
- **Socialisatie** betreft de manieren waarop we via onderwijs deel worden van bestaande tradities en praktijken (de ontwikkeling van normen en waarden, burgerschap).
- **Subjectwording** (subjectificatie, persoonswording) betreft emancipatie, vrijheid en verantwoordelijkheid.



Figuur 1.1 Kwalificatie, socialisatie, subjectwording

De drieslag kwalificatie, socialisatie en subjectwording geeft een beeld van een brede onderwijsconceptie, een waar er aandacht is voor de zaak, de traditie en de persoon (Biesta, 2016). Vanuit pedagogisch perspectief gaat het bij onderwijs niet primair om kwalificerende of socialiserende opbrengsten, al kunnen die pedagogische waarde hebben als de nadruk ligt op betekenisgeving en communicatieve processen: leraren ‘presenteren’ betekenissen, leerlingen ‘maken’ betekenissen (Pols, 2019).

1.2.1 De theorie

Aan kwalificatie en socialisatie zijn doelen en eindtermen verbonden met pedagogische waarde. Die waarde bestaat uit het voor leerlingen toegankelijk maken van kennis en andere essentiële sociaal-culturele ‘gereedschappen’ (Vygotsky, 1978, oorspr. 1930). Kennis van de wereld, cultuur, natuur, beroep en maatschappij, die leerlingen anders niet of veel lastiger verwerven (Ziehe, 2011). Ook gaat het om het stimuleren van de ontwikkeling van talenten, waarden en deugden (Dekker, 2006).

‘Docenten zijn de vensters op de wereld en hun mening is interessant voor de leerlingen. Het biedt hen een nieuw, een ander perspectief, waardoor hun nieuwsgierigheid groeit, hun wereld groter gemaakt wordt en ze leren om te nuanceren.’
– Schooldirecteur (in Eidhof et al., 2021)

Als leraar heb je grote invloed op de brede ontwikkeling van de leerlingen in je klas. Je creëert immers rijke, krachtige, betekenisvolle leeromgevingen voor je leerlingen. Niet alleen ben je een rolmodel en expert in de leerstof, je bent ook coach en stimuleert ontwikkelingsprocessen. Je moet zorgen voor een veilig en optimaal leerklimaat voor iedereen in de klas.

Socialisatie

Bij **socialisatie** gaat het om de persoonsvorming op basis van vooraf geformuleerde normen, waarden, ideeën en idealen. Socialisatie is in essentie het behoren tot een bepaalde groep (of meerdere) in de samenleving. Biesta (2012, 2015a) definieert socialisatie als deel worden van een traditie. Bij subjectivering (persoonswording) gaat het volgens hem juist om hoe we een persoon worden, los van tradities.

Mensen zijn niet slechts het product van tradities, maar hebben altijd de mogelijkheid of zelfs plicht om zich kritisch en verantwoordelijk tot bestaande tradities te verhouden. Het gaat bij socialisatie (en kwalificatie) enerzijds inderdaad over het ‘inlijven’ in bestaande economische, maatschappelijke en culturele verhoudingen, praktijken en tradities. Het gaat daarbij over macht,

normalisering, disciplineren, ongelijkheid en segregatie. Maar anderzijds gaat het ook over het bijdragen aan de ontwikkeling van de leerling wat betreft kracht, gezag, weerbaarheid, veerkracht, capaciteiten, talentontwikkeling, gemeenschap, betrokkenheid, kennis, vernieuwing en duurzaamheid.

Identiteit en persoonsvorming horen bij de dimensie socialisatie, omdat identiteit te maken heeft met hoe we ons identificeren met bestaande tradities en praktijken.

De thematiek van de subjectificatie, dat wil zeggen, van wat het betekent om als subject in de wereld te zijn, moet onderscheiden worden van het vraagstuk van de identiteit. Bij identiteit, zo zouden we kunnen zeggen, gaat het om de vraag *wie* ik ben, terwijl bij subject-zijn het gaat om de vraag *hoe* ik ben. Identiteit, de manieren waarop we ons identificeren met bestaande tradities en praktijken of ons inzetten voor het creëren van nieuwe tradities en praktijken, van nieuwe identificatiemogelijkheden, is daarmee niet onbelangrijk. Maar voor het vraagstuk van hoe we omgaan met onze vrijheid – en dat is de kwestie van het subject-zijn, gaat het er uiteindelijk om wat we met onze identiteit(en) doen, en niet slechts om welke identiteit we hebben. (Biesta, 2019b, p. 3)

Deze definitie van identiteit is helder en wordt veel gebruikt, maar schetst tegelijk een tamelijk monolithisch beeld van traditie, praktijken en identiteit, waarvan het de vraag is of dat terecht is.

Er is zeker een verschil tussen identiteit en wat je ermee doet. Dat wordt duidelijk aan de hand van een begrip als identiteitspolitiek. Dit begrip doelt enerzijds op het bedrijven van emancipatoire politiek op basis van de sociale identiteit van een bepaalde groep, en de door deze groep gedeelde ervaringen van maatschappelijk onrecht. Het is een breed, vaak in kritische zin gehanteerd containerbegrip, waaronder bewegingen vallen die etnische achtergrond, seksuele gerichtheid, gender, regionale identiteit of religieuze identiteit vooropstellen. Dergelijke groepsidentiteiten worden tegenover de cultureel dominante groep in een maatschappij gesteld. Maar anderzijds is het onder rechtse politici en influencers ook een scheldwoord geworden, net zoals ‘deugen’ en ‘politiek correct’. ‘Identiteitspolitiek’ wordt dan in één adem genoemd met *wokeness* en *cancel culture* (Van Oenen, 2022).

Maar ook los daarvan is het lastig op een rechtvaardige manier om te gaan met de spanningen en conflicten tussen verschillende identiteiten en identiteitsclaims (Biesta, 2011). Dat speelt zowel maatschappelijk als individueel: elk mens heeft meerdere ‘maatschappelijke’ identiteiten – gekoppeld aan gender, kleur, nationaliteit, regio, economische status, beroep, cultuur, leeftijd, enzovoort –,